

LYCKEBYÅN

- människorna och ån i Johansfors

De första bofasta

Lyckebyån har alltid haft mycket stor betydelse för människorna i vår bygd. De första människorna som kom för att bosätta sig här följde ån in i landet. Det kunde vara en familj vars överhuvud, den som bestämde, var lite extra modig eller äventyrslysten och därför vågade ge sig iväg in i det okända landet för att söka en ny boplats.

Det kunde också vara någon som jagades iväg från sin gamla boplats för att han kanske begått ett brott eller gjort något annat som de andra tyckte var dumt.

Varför behövde man hitta nya platser att bo på? Vad kunde det vara som gjorde att man blev bortjagad från sin gamla boplats? Varför följde man just ån? Varför bosatte man sig i närheten av ån? Vad tror du? Diskutera med dina kamrater!

Åns betydelse

Nu tar vi ett stort kliv på flera tusen år mot vår egen tid, eller närmare bestämt den tid då din mormors mormor var en liten flicka i din ålder, d v s för något mer än 100 år sedan. Vilken betydelse har Lyckebyån för människorna runt ån? Vad tror ni? Fundera lite på det tillsammans med dina kamrater. Vad kunde man använda ån till? Sätt er ner och se er omkring. Ni kan säkert hitta en del ledtrådar.

Förändring

För ungefär 200 år sedan, hoppsan, nu susar vi tillbaka nästan 100 år till, så arbetar de flesta på något sätt med jordbruk. De flesta är bönder, torpare, drängar eller pigor. Nästan allt som man behöver, tillverkas hemma på gårdarna. Och så hade det i stort sett varit ända sedan de första bosättarna kom hit. Men nu händer stora saker må du tro! I Sverige och ute i Europa har man gjort uppfinningar, kommit på nya metoder att bruka jorden, fått hit nya växter att odla, t ex potatis, kommit på hur man kan bota en del sjukdomar mm.

Du lever också i en tid då mycket förändras. Diskutera med dina kamrater vilka förändringar som sker nu för tiden.

Enklare, billigare, snabbare...

Allt detta gjorde att en del människor fick lite pengar över som de kunde använda till att tillverka saker på ett enklare, billigare och snabbare sätt än att var och en gjorde sina saker själva. De små hantverken fick mindre betydelse och istället växte små industrier fram. Med hantverk menar vi att en person tillverkar saker med sina händer, utan hjälp av maskiner. Saker som sedan säljs. I en industri är det flera som

tillsammans tillverkar saker med hjälp av maskiner. Vilka industrier finns i Johansfors i vår tid? Finns det några hantverk kvar?

Den kraft man använt hittills var muskelkraften. Hästens, oxens och människans muskelkraft. Kan du ge exempel på hur man använde muskelkraft förr? Använder vi muskelkraft idag? Fundera innan du svarar!

Vattenkraft

Vilken var då den ”nya” kraften som man använde? Jo, det var vattenkraften! Ja, riktigt ny var den ju inte. Även tidigare hade bönderna runt ån byggt små kvarnar, där kvarnstenen drogs runt med hjälp av vattenkraften, men det mesta mjölet hade malts hemma med hjälp av kvinnornas muskler. Vad då, kvinnornas muskler? Hur menar vi? Fundera på detta!

Känn kraften!

Känn på vattnets kraft! Sök upp ett ställe där vattnet forsar lite grann och där du kan nå ner i vattnet med din hand. Håll ner handen i det forsande vattnet. Känner du kraften? Vattnets kraft i forsen är så stark att det kan vara livsfarligt för ett barn att hamna i forsen. T o m en vuxen kan få svårt att stå emot forsens kraft. Därför skall du vara försiktig! Nu var det dags att utnyttja denna kraft ännu mer än man gjort tidigare!

Vattenhjul

För att kunna använda vattnets kraft till att driva maskiner byggde man vattenhjul. Vattnets rörelse, kraft, i forsen fick vattenhjulet att snurra. Från vattenhjulet gick sedan remmar som drogs runt med hjälp av vattenhjulet. Remmarna gick till maskinen som då kunde börja arbeta. Så lyckades man på ett ganska enkelt och fiffigt sätt få in det forsande vattnets kraft i maskinerna. Smart, eller hur? Så kunde man t ex driva en smideshammare.

Kan du komma på något annat som kunde drivas med hjälp av vattenhjul? Har du själv sett ett vattenhjul någon gång, eller du kanske t o m har byggt ett? Diskutera med dina kamrater!

Suttarekulla kvarn

Du står nu framför Suttarekulla kvarn som är ett mycket bra exempel på den utveckling som skedde under 1800-talet. Kvarnen byggdes av bönder från 16 olika gårdar. Den blev färdig år 1840. Man räknade med att mala ca 373 tunnor säd på ett år. En tunna är ca 145 liter.

En mindre kvarn, byggd ungefär 150 år tidigare av bönder från 5 gårdar, hade legat 100 m norrut. Där malde man ca 10 tunnor om året. Den kvarnen revs när den nya var klar. För att idag få lika mycket som ryms i en tunna, går det åt ungefär 15 vanliga plasthinkar.

Kan du räkna ut hur många hinkar mjöl det blev från den gamla kvarnen? Räkna sedan ut hur många hinkar det blev från den nya kvarnen! Om du inte klarar att räkna så be en vuxen om hjälp!

Hur skall vattnet räcka?

Ett problem var att få vattnet att räcka till. På vårarna när snön smälte fanns det mycket vatten i ån och forsens kraft var väldigt stark, men i slutet av sommaren forsade vattnet inte alls så starkt. Hade inte

människorna gjort något med ån så hade man inte haft tillräcklig kraft för att dra runt kvarnstenarna under sommarmånaderna, och innan höstregnen kom.

Se dig omkring. Det syns väldigt tydligt vad människorna har gjort med ån här för att lösa problemet. Diskutera med dina kamrater så kommer ni säkert på svaret! Vad har man gjort med ån?

Kvarnen kan mer än mala

År 1919, när kanske din farfars far var en pojke i din ålder, så köptes kvarnen av en förening som bönderna i Algutsboda hade startat. Tillsammans byggde man ut kvarnen så att den kunde mala ännu mer säd. Nu hade man 3 par kvarnstenar som malde mjöl, en havrekross som gjorde foder och ett valsverk där man fick gryn. Inte nog med detta, nu byggde man också en såg som gav plankor och en hyvel som man fick takstickor från. Vad tror du att man hade takstickorna till? Vad har vi idag istället?

Nu kom en ny kraft eller...

Allt detta drevs med kraften från Lyckebyåns forsande vatten! 1962, ungefär då dina föräldrar föddes, stängdes kvarnen. Nu var det en annan kraft som drev kvarnarna och sågarna, nämligen elkraften. Fast förresten, var det egentligen en ny kraft? Var kommer den ifrån? Fundera på det tillsammans med dina kamrater!

Gustavsströms gjuteri

Med hjälp av fantasin förflyttar vi oss åter tillbaka i tiden. Året är nu 1870. Vi står tillsammans med fabrikskör Broms och tittar på den plats där Sutarekulla kvarn förut legat. Du vet kvarnen som gav 10 tunnor mjöl om året. Forsen, full av vattnets kraft, finns framför oss. Här är ett perfekt ställe att bygga en spiksmedja och senare ett gjuteri. Vilken nytta kan man ha av att här redan hade legat en kvarn? Vad tror du? Diskutera med dina kamrater!

Många nya byggnader

Runt om i Algutsboda byggs det, inte minst här i Johansfors. Spik går åt i stora mängder. Det har blivit modernt att sätta in järnspisar som eldas med ved i husen. På modet är också kastruller och grytor av järn till hushållet. Så allt detta tillverkar man i gjuteriet. Man gör också gravkors och reservdelar till plogar. Det finns mycket att göra på gjuteriet och i smedjan. Redan några år efter starten arbetade här 6 gjutare och en smed. Säkert hade de också pojkar, några år äldre än du, till sin hjälp. Känner du till någon som har en vedeldad järnspis idag? Vad tror du att spisen var bra till mer än att laga mat på? Vilka föremål av järn har vi i hushållet idag?

Kom så går vi in i gjuteriet!

Inne i gjuteriet och smedjan är det mycket varmt. Det smäller och dånar från smideshamrarna. Det blåser och väser från bälgarna som ser till att eldarna i ugnar och ässjor får extra mycket syre, så att elden kan ge ännu mer värme. Remmarna som för forsens kraft till maskinerna snurrar med full fart. Koldammet yr i luften och färgar människens och pojkarnas ansikten svarta. En gjutare hostar, harklar sig och spottar en svart spottloska på jordgolvet.

Hur tror du det var att arbeta i gjuteriet eller smedjan? Varför fanns det koldamm i luften? Vad behövde man värmen till? Vad tror du att en gjutare gjorde? Om du eller någon av dina kamrater har gjutit tennsoldater någon gång kan ni säkert komma på svaret.

Järnet

Järnet smälte man för att kunna hålla i formar och gjuta föremål. En del av järnmalmen, det man gjorde järnet av, hämtade man från sjöar och myrar. Det kallades därför myr- eller sjömalm. Det fanns som ett rött grus på botten av sjöar och myrar. Trakterna häromkring var ganska rika på sådan malm. Varifrån får man järnmalm idag?

Bostäder

De flesta som arbetade i gjuteriet bodde i de arbetarbostäder som byggdes intill bruket. Två av husen finns kvar idag. Du får lov att gå in i det ena. Det är det som vi kallar Fiskestugan. Här bodde två arbetarfamiljer men det fanns bara ett kök, så det fick man dela på. Tänk på att familjerna oftast var större på den här tiden. Det var inte ovanligt att man hade 4 – 5 barn i familjen. Se dig omkring! Hur tror du att man levde här? Jämför med ditt hus. Vilka likheter och skillnader finns?

Gris, höns och trädgårdsland

Det var ganska fattigt på den här tiden. En del mat kunde man köpa i handelsboden men inte allt. Det skulle bli alldeles för dyrt. Därför hade man ofta en hushållsgris, som man slaktade på hösten. Den gav kött som skulle räcka hela vintern. Man saltade köttet för att det inte skulle ruttna. Man kunde också ha några hönor som gav nyttiga ägg.

Det viktigaste var nog ändå trädgårdslandet. Från det fick man potatis som var den viktigaste födan. Man fick också grönsaker t ex morötter, palsternackor, ärtor mm. Det var framförallt kvinnorna som hade hand om grisen, hönsen och trädgårdslandet.

Se dig omkring utanför huset! Kan du se några spår efter att man har odlat här runt omkring? Har du något trädgårdsland hemma hos dig? Vad odlar ni? Vem är det som sköter landet hos dig? Var tror du man tvättade? Vilka mer sysslor tror du att kvinnorna hade på den här tiden?

Ån idag

Vi hoppas att vi nu har gett dig några svar på frågan, vilken betydelse ån har haft för människorna. Men har inte ån någon betydelse idag? Följer vi ån ett par hundra meter motströms så träffar vi på ett litet kraftverk som ger oss el. Ger vi oss av en kilometer åt andra hållet så kommer vi till en plats där allt avlopp från Johansfors släpps ut och "tas om hand av ån". Varför skrev vi "---" ? Diskutera med dina kamrater. Fortsätter vi ytterligare 5 km kommer vi till en sjö som ån förser med vatten. Vatten som pumpas ut till alla kranar i Emmaboda och Lindås. Så skulle vi kunna fortsätta hela vägen ner till kusten varifrån de allra första människorna kom. De som följde ån för att bosätta sig i våra trakter för tusentals år sedan.

Detta blad ingår i en serie om Lyckebyåns natur, kultur och miljö utgiven av Lyckebyåns vattenförbund. Materialet vänder sig i första hand till elever i grundskolan.

På vår hemsida finns mer information om Lyckebyån och förbundets verksamhet.